

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК: 069:82(477.61)

DOI: 10.15587/2313-8416.2018.149836

ПЕРШИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ МУЗЕЙ В. І. ДАЛЯ У ЛУГАНСЬКУ ЯК ВАГОМА СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

© Л. О. Плєшакова

В статті автор ставить завдання визначити історичні передумови створення першого в світі державного Літературного музею В. І. Даля у Луганську.

При аналізі створення та тенденцій розвитку Музею використані аналітичний, емпірико-історичний, теоретико-логічний методи дослідження та структурно-генетичний аналіз.

Результати дослідження – аналіз виникнення далєвіани та її вплив на створення Музею, участь місцевої інтелігенції, науковців та меценатів в увічненні пам'яті В. І. Даля.

Аналіз музейного зібрання вказує на необхідність збереження колекції у складі національної спадщини України

Ключові слова: літературний музей, словник, лексикографія, фольклор, етнографія, Луганський завод, словник, книжкова колекція, діалектологія

1. Вступ

З Луганщиною пов'язані імена багатьох співвітчизників, які присвятили своє життя служінню культурі та науці. Найбільш відомий з них – письменник, етнограф, діалектолог, лексикограф, фольклорист, складач найбільшого авторського словника В. І. Даль.

Володимир Іванович Даль, відомий як автор «Толкового словаря живого великорусского языка», народився у Луганську, на той момент у селищі Луганський завод, 22 листопада 1801 року у одноповерховому будинку на вул. Англійській. Ця вулиця отримала свою назву завдяки її мешканцям – іноземним фахівцям, які були запрошені для будівництва на річці Лугані ливарного заводу. Сюди 15 серпня 1798 року прибув лікар Іоган Хрїстіан Даль (Johann Christian Dahl, 1764–1821), уродженець нижнього Данеморського володіння, міста Данції (Данія). Медичну освіту Іван Матвійович Даль (так його називали на «руський манер») здобув у Німеччині, в Ієні та «Ерландії», де у 1791 році захистив дисертацію на ступінь доктора медицини – «Медична дисертація, яка містить деякі фізико-медичні афоризми» [1].

Мати В. І. Даля, Юлія-Марія (Марія Христовна) Фрейтаг, напівнімка-напівфранцузька, по жіночому коліну походила від французьких гугенотів Де Малї, мала чудову домашню освіту, володіла декількома мовами, захоплювалась музикою та співом, особисто займалась вихованням дітей – Володимиром, Карлом та Левом, які, до речі, народилися у селищі Луганський завод у 1803 та 1805 роках відповідно.

В. Даль не мав ані краплини російської крові, однак, видатний лексикограф, складач найбільшого

авторського словника, який включає більш ніж 200 000 слів, усі свої твори підписував псевдонімом Козак Луганський. І цей факт завжди викликав багато запитань, створював здогадки, викликав дискусії, народжував теорії – чому?

Достеменно відомо, що сім'я В. Даля прожила у Луганську лише до 15 березня 1805 року. На сьогоднішній день інформації про перебування В. Даля у наступні роки в Луганську немає. Вважати невеликий будинок, оточений казармами та землянками робітників заводу, рідним В. Даль також не мав підстав, бо його родина ніколи не мала власного житла, вони жили у «казенних квартирах». А перші чотири роки життя у периферійному селищі навряд могли відбитися у спогадах майбутнього вченого як найяскравіші або як такі, які пов'язані з родинними зв'язками.

2. Літературний огляд

Відомі літератори, літературні критики, вчені-лексикографи, етнографи, історики XIX ст., які особисто було знайомі з В. Далем, в своїх друкованих роботах писали про нього з незмінним «Луганський». Так у критиці на серію нарисів «Наши, списанные с натуры русскими», яка вийшла під редакцією А. П. Башуцького у 1841–1842 роках, відомий літературний критик В. Г. Белінський писав: «В физиологических очерках лиц разных сословий он (В. Даль. – авт.) – истинный поэт, потому что умеет лицо типичное сделать представителем сословия, возвести его в идеал, не в полном глупом значении этого слова, то есть не в смысле украшения действительности во всей его истине. «Колбасники и бородачи», «Дворник» и «Денщик» – образцовые произведения в своём

роде, тайну которого так глубоко постиг В. И. Луганский» [2]. Цікаво, що в рецензіях на випуски «Наших», оцінюючи їх досить доброзичливо, визначений критик тільки чотирнадцятому і останньому випуску «Наших» дав безумовну позитивну оцінку. В цей випуск увійшов «Уральский казак» В. Даля, і саме в ньому критик знайшов «типизм», вільний від нарочитості та схематизму [3].

Поява в літературі "фізіологічних" нарисів виявила великий вплив на образотворче мистецтво 40-х років XIX ст. М. Некрасов назвав "ілюстрованим століттям", і в ньому саме В. Даля визнали еталоном майстром. У 1844 році вийшов альбом гравюр А. Сапожнікова – 53 картинки "гравіровані майже очерком, міцною горілкою, при них книжка з текстом Даля "Похождения Христіана Христіановича Віольдамура и его Аршета". Ця унікальна спільна робота художника-гравера та літератора була підписана "В. Луганський". В передмові В. Луганський пише: "Дело в том, что художник передал мне пятьдесят готовых картин с предложением написать к ним объяснения ... Я подобрал только тени ..." [4].

Цікавий факт. А. Сапожніков, майстер віртуоз офорту, автор новаторських технологій, зокрема використання гальванопластики для зняття копій з вигравіруваних дощок, отримував багато пропозицій для співробітництва, найбільш відомі з них – 92 картинки до байок І. Крилова. А саме за співпрацю з Козаком Луганським його впевнено зарахували до представників натуральної школи в образотворчому мистецтві [5].

Графіка, як найбільш пов'язаний з книгою вид мистецтва, швидше за будь-який інший відреагувала на появу нового стилю, в основі якого "живописне зображення історії часів", тобто "людей, звичаїв, нравів, щоденної хроніки дійсного життя" [6].

Ідея написання повісті по вже готовим картинкам представляє інтерес як спосіб вирішення творчої задачі. В художньо-літературному творі "Похождения Христіана Христіановича Віольдамура и его Аршета" представлені одночасно два яскравих представники натуральної школи в мистецтві XIX ст. – А. Сапожніков і В. Луганський. Цих двох майстрів поєднувала не тільки співпраця, адже саме А. Сапожніков ілюстрував першу книгу Козака Луганського "Русские сказки из предания народного изустного на грамоту гражданскую переложенные, к быту житейскому приуроченные и поговорками хозяйскими приукрашенные Козаком Владимиром Луганским Пяток первый", яка вийшла у світ в жовтні 1832 року в Санкт-Петербурзі в типографії А. Плюшара, яка стала приводом для конфіскації всього тиражу і арешту В. Даля за гостру критику уряду. Козака Луганського та А. Сапожнікова поєднувала багаторічна дружба та спільні уподобання (до відомого захоплення збиранням, вивченням та використанням в лікарських цілях зразків флори та фауни В. Даля залучив саме А. Сапожніков).

Нажаль, спільним у долях двох новаторів виявилось і забуття на довгі роки.

І. Тургенєв, так як і М. Некрасов та Д. Григорович, уважно слідкував за роботою В. Даля як майстра типографії, написав статтю з назвою «Повести,

сказки и рассказы Казака Луганского» [7]. Той же В. Белінський, оцінюючи «Записки охотника» (вірніше, перші сім «рассказов охотника») у гледі в таланти І. Тургенєва також як і у таланті Д. Григоровича «много аналогии с талантом Луганского (г. Даля)» [8].

В наукових літературних колах відомим є той факт, що знані літератори та літературні критики XIX ст. М. Добролюбов та М. Чернишевський пророкували М. Салтиков-Щедрін в «народні письменники» замість В. Даля. У фейлетоні «В деревне» М. Салтиков-Щедрін наголошує на невірному розумінні грамотності «известного знатока русской народности г. Даля» [9]. Однак, пізніше письменник кардинально змінив своє ставлення до трудів В. Даля, навіть змінивши форму посилання на його творчість з «г. Даль» на «Козак Луганський».

Схоже змінилось ставлення до В. Даля і у М. Некрасова. У № 10 та № 12 журналу «Современник» від 1857 року М. Некрасов, до якого перейшли права на видавництво від В. Жуковського у 1846 році, розмістив викривальні статті російського письменника та історика Є. Карновича. Однак, велич літературного таланту, значення В. Даля як етнографа та діалектолога М. Некрасов не міг не визнавати. Так саме, як і П. Рибніков – відомий російський фольклорист, та О. Афанасьєв – російський літературознавець та представник «міфологічної школи» в фольклористиці, М. Некрасов широко використовував у своїй літературній творчості прислів'я, приказки та народні вислови [10]. При цьому, ці імениті літератори посилались саме на Козака Луганського.

М. Надєждін, літературний критик та відомий розробник естетичних принципів реалізму, після виходу казки В. Даля «О некоем православном покойном мужичке и его сыне, Емеле-дурачке» в журналі «Телескоп» написав палку статтю, в якій наголосив: «Казак Луганский есть замечательное явление в нашей словестности» [11].

Прикладів вживання псевдонімів «Козак Луганський», «Володимир Луганський» та інших з незмінним додатком «Луганський» відомо багато.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – обґрунтування закономірностей створення Літературного музею В. І. Даля у Луганську.

Для досягнення мети були поставлені такі задачі:

1. Аналіз джерельної бази доказів вживання В. Далем псевдоніму Козак Луганський.
2. Аналіз причин посилення В. Далем у своєму літературному псевдонімі на власне географічне походження.
3. Встановлення історичних витоків виникнення далевіані у Луганську.
4. Висвітлення шляхів формування музейної колекції, концептуальної спрямованості Літературного музею В. І. Даля.
5. Визначення ролі та місця Літературного музею В. І. Даля у системі формування місцевого та загальнодержавного культурного надбання.

4. Луганськ – місце народження В. І. Даля та його всесвітньої слави

Цікавий факт, що в роки існування Радянського Союзу у літературній критиці та фахових дослідженнях далезнавського напрямку вживання псевдоніму «Козак Луганський» значно скоротилося. Навіть у вступній статті від видавництва до чотиритомного видання «Толкового словаря живого великорусского языка» В. І. Даля, яке вийшло у Москві у видавництві «АСТ: Астрель: Транзиткнига» у 2005 році до 205-річчя з дня народження В. Даля, були зроблені помилки, скоріше за все свідомо або як данина вважати В. Даля російським письменником. Місце народження у вступній статті позначене як «глухой городишка Лугань Екатиринославской губернии» [12]. Лугань – це назва річки, на березі якої був побудований Луганський ливарний завод як містоутворююче підприємство у 1795 році. Поселення біля заводу називали «Луганський завод», і воно мало цю назву до 1882 року. «Глухим» селище Луганський завод теж важко назвати, бо на момент народження В. Даля Луганський ливарний завод був одним з найбільших ливарних заводів на теренах Російської імперії. Там вже застосовувалися новітні технології, робили відкриття, працювали найкращі фахівці. Так, наприклад, 4 жовтня 1800 року відбулась перша виплавка чавуну на новій домні. Цей день можна вважати днем народження чорної металургії України. З першого чавуну були відлиті боєприпаси для Чорноморського флоту.

Слід зауважити, що перший чавун був відлито на кам'яному вугіллі, родовища якого були відкриті І. Соколовим, одним з кращих перших випускників Гірничого училища – першого вищого технічного закладу Росії, а видобуток вугілля очолив досвідчений англійський майстер Томас Ропер. В травні 1796 року перший рудник Донбасу (а також України та Росії) видав вугілля. Сталося це в урочищі Лисяча балка на землях Луганського заводу [13]. Тобто, вперше було створене комплексне підприємство з автономною системою виробництва. До цього були залучені кращі фахівці того часу на запрошення реформатора промисловості шотландського інженера Карла (Чарльза) Гаскойна (1737–1806) – засновника Луганського ливарного заводу та першого його директора. Серед запрошених був і батько Козака Луганського. Вдало підібрана команда забезпечила не тільки високотехнологічне по тим часам виробництво, але й забезпечила швидкий порівняно з іншими промисловими містами розвиток соціокультурної складової всіх соціальних груп. Новаторське культурне середовище Луганського заводу було середовищем повсякденного життя сім'ї В. Даля та колом спілкування його батька – заводського лікаря Івана Матвійовича Даля. Враховуючи те, що після його переведення на посаду інспектора Чорноморського флоту у лікарську управу в Миколаєві Херсонської губернії, спогади про освічене прогресивне середовище повертало І. Даля до Луганського заводу. Скоріше за все, про це йшлося у сімейних спілкуваннях. З врахуванням великого авторитету батька для В. І. Даля, його місце народження асоціювалось з найцікавішим періодом життя І. Даля. В. Даль згадував про батька як про людину «чесну в строгому розумінні цього слова»,

дещо сувору та замкнено, але дуже розумну, справедливу, твердо спрямовану у житті на закони моралі. «Батько мій – писав В. Даль – силою волі своєї зумів вкоренити в нас навіки страх Божий та святі моральні правила. Коли бачиш людину такого розуму, вченості та сили волі, як він, мимоволі назавжди підкорюєшся його переконанням» [13].

Невідомо як склалася б доля словника «великорусского языка», якщо б родина В. Даля сповідувала принципи сумнівної, але широко розповсюдженої моралі чиновницького середовища того часу, про яке так жваво писали літератори того часу. Адже життєвий шлях В. Даля починав складатися за обставинами, які не співпадали з його намірами. Маловідомим та зовсім не освітленим фактом в радянській та російській літературі залишається той факт, що від початку В. Даль мав намір скласти словник не російської, а української мови. Українські слова та вислови він почав збирати, перебуваючи у Полтавському повіті, а потім вже в Петербурзі, спілкуючись з українськими письменниками – Т. Шевченко, М. Гоголем, П. Гулаком-Артемівським та ін. Однак, коли волею долі він опинився від народного джерела української мови далеко, він зрозумів, що не зможе продовжити розпочату ним справу. Тоді усі свої вишукування він передав ректору Київського університету М. Максимовичу, від якого вони потрапили до рук відомого українського лексикографа Б. Грінченка, упорядника знаменитого українського словника. Цей словник вийшов також у 4-томному виданні, вперше у 1907 році.

У офіційній довідці директора Луганського музею історії та культури міста Луганська, філією якого є Літературний музей В. І. Даля, зокрема, зазначається: "Одне з центральних місць експозиції (Літературного музею В. І. Даля – авт.) присвячено темі "Даль і Україна". В. І. Даль постійно збирав українські слова, фольклор. "В. Даль майже третину свого життя прожив в Україні, знав українську мову, побут, історію, звичаї, культуру українського народу, він був блискучим перекладачем з української на російську, ставив за високу ціль популяризації української мови" [14].

Але не тільки відсутність можливості послідовної пошукової практики змусила відмовитись В. Даля від складання словника української мови. Потрапивши до вищого світу Росії, В. Даль помітив, що мова цього суспільного прошарку складається фактично на дві третини з французької та німецької мови. Селяни розмовляють на своїй, з великою кількістю діалектів, мові. Тому з великою зацікавленістю засновник сучасної російської мови взявся за її систематизацію.

Важко оцінити той дійсно титанічний труд, яким займався В. Даль 53 роки свого життя. Підсумками його діяльності стало десяти томне видання, яке вийшло в серії «Библиотека знаменитых писателей «Полное собрание сочинений Владимира Даля Казака Луганского (1897–1898)».

Відомо, що коли міністр освіти – Головін, запропонував В. Далю продати зібрані ним слова для академічного словника, він запропонував йому за кожне слово по 15 копійок, а за доповнення до вже

увійшовших до словника слів – 7,5 копійок (на той час сума доволі значна, для порівняння – за 2 рублі можна було купити корову – авт.). В. Даль запропонував Головіну 1000 нових слів. Головін у зворотному листі запитував, чи багато є ще слів? Лексикограф запропонував йому біля 80 тисяч слів. Угода не відбулася, бо у Головіна не було таких грошей. Але в знак пошани до роботи В. Даля міністр освіти домогся від інспектора часткового фінансування словника Козака Луганського.

В радянські часи на ім'я В. Даля було накладене негласне табу. Його принципи та погляди були документовані, вони на відповідали провідній лінії партії. Так, наприклад, його вислів відносно необхідності спочатку підняти життєвий та інтелектуальний рівень народу і лише потім давати йому свободу, сприймався негативно, не занурюючись в суть та схематичний образ просвітницької діяльності тогочасної інтелігенції. Радянськими ідеологами В. Даль був зарахований до запеклих поборників кріпацтва, хоча В. Даль, живучи в часи законного кріпацтва, ніколи не мав жодного кріпака. До того ж, неологізми зайняли перші позиції, посунувши на задній план все, що нагадувало про переможений царизм. В. Даль та вся його літературна творчість явно не вписувалась в нове уявлення про культуру слова.

«В ХХ столітті, особливо в період сталінщини, ідеї великого народолюбця замовчувались, іноді відверто викривлялись» [15]. «Тільки з середини 1950-х років оновились публікації далівської прози» [1].

Але ж остаточно забуттю ім'я В. Даля протистояло всевітнє визнання унікальності його словника за повнотою та всебічним тлумаченням, за його енциклопедичний об'єм. Палкими прихильниками його таланту та творчості залишились тільки представники інтелігенції та науковці.

Справжніми ентузіастами увічнення пам'яті стали луганчани. У 1976 році вулиця, на якій знаходився 175 років тому будинок, у якому народився В. Даль, була названа його ім'ям (до цього часу вона носила назву Юного Спартака). 19 жовтня 1981 року до 180-річчя з дня народження на вул. ім. В. Даля був встановлений перший в світі пам'ятник Козаку Луганському роботи луганських скульпторів – члена НСХУ, заслуженого художника України, лауреата державної премії ім. Т. Шевченка (1973 р.) І. Овчаренка і члена НСХУ В. Орлова. Скульптурний образ виконаний в міді, на високому постаменті з написом «Доброму – добра пам'ять».

У 1986 році до 185-річчя з дня народження на малій Батьківщині В. Даля, в м. Луганську був відкритий дім-музей В. І. Даля – єдиний в світі державний музей, присвячений життю та літературній діяльності Козака Луганського.

Небагато ентузіастів-патріотів того часу розуміли важливість та необхідність відродження суспільного інтересу к В. Далю. Найбільш вагомий вклад в цю благородну справу внесли земляки В. Даля. Серед них – лікар, вчений, краєзнавець В. Нестайко (1913–1982). «Хвороба Далем» передалась В. Нестайкові від луганського скульптора І. Овчаренка, який у 1962 році працював над галереєю образів ві-

домих людей, пов'язаних тим чи іншим періодом життя з Луганщиною – К. Булавиним, В. Горшиним, М. Максимовичем, В. Далем та ін.

В. Нестайко за своєю пристрастю був колекціонером в області культури, захоплювався історією медицини, краєзнавством. Він розшукував та збирав матеріали відносно поранення О. Пушкіна, ці дослідження безпосередньо стосувалися і В. Даля. Чималі дослідження відомий луганський лікар провів та популяризував відносно І. Рєпіна, свого земляка та дальнього родича. Дослідження регіональної культури та медицини відкрили перед В. Нестайко незвідані, зовсім невідомі сторінки життя В. Даля та його батька І. Даля стосовно луганського періоду, їх лікарської діяльності, життєвих шляхів та літературної діяльності. Свої дослідження серед яких були дійсно наукові відкриття, луганський лікар-далезнавець широко популяризував на українському телебаченні та в обласному лекторії [16]. Відомо, що ще у 1960-х роках В. Нестайко клопотав за встановлення пам'ятника В. Далю в Луганську. Але головне, на кафедрі патанатомії Луганського медичного інституту він відкрив перший на території СРСР музей на громадських засадах В. Даля. «На своєї кафедрі в прозекторній он сотворил настоящий алтарь Далей...» – пише в своїй статті Ю. Костинський, опублікованій у 1967 році у московському академічному журналі «Русская речь» [17]. В статті було розміщено фото В. Нестайко зі своїми студентами біля стендів з далевськими експонатами.

"Він збирав одну з перших відомих нам далевських колекцій: документи, "прижиттєві видання (В. І. Даля – авт.), луганську художню далевіану, предмети побуту ХІХ ст." [18].

Після смерті В. Нестайко доля його колекції довгі роки була невідомою. Серед соратників В. Нестайка були відомі луганські просвітители – згадані вище скульптор І. Овчаренко, М. Чернявський – український письменник, який довгі роки очолював луганську організацію письменників, С. Діонесов – лікар, вчений, письменник, голова правління Луганської обласної організації товариства охорони пам'яток історії та культури, Ю. Єненко – на той час ще студент медичного інституту.

Збереглось цікаве фото (його з сімейного архіву передано до фондів Літературного музею В. І. Даля вдовою Ю. Єненка Тамарою Семенівною). На фото В. Нестайко серед своїх студентів, членів патологоанатомічного гуртка. Один з цих студентів – Ю. Єненко, який навіть зовнішньо відрізняється від інших. «Його вигляд ... носить легкий відбиток минулого століття. Він дуже органічний, розум та вроджена інтелігентність передалась йому від предків, адже серед списків майстрів, які будували Луганський ливарний завод, вже зустрічається це прізвище. На факультеті подавав великі сподівання молодий вчений, особистість відома; публікації в поважних журналах, участь у популярній грі КВК. Поза інститутом коло його спілкування – еліта творчої інтелігенції Луганщини. Найцікавіший період в історії культури регіону – здається, ні до, ні після не було у нас стільки яскравих, самобутніх, відомих далеко за межами регіону творців, об'єднаних в неформальну творчу спілку» [19].

Про діяльність та творчу атмосферу видана збірка, де своїми спогадами діляться письменники та художники, вчені, громадські діячі, творчі діячі, просто зацікавлені люди [20].

Все своє життя Ю. Єненко присвятив не тільки дослідженням та популяризації видатного земляка В. Даля, але й цілої епохи. Цим він сприяв формуванню та розвитку регіональних традицій. Кандидат медичних наук, головний лікар обласного онкодиспансеру, письменник, журналіст, державний діяч, краєзнавець був настільки освіченим, що міг плідно поринути у будь-яку справу, з якою зводила його доля або обставини.

Ю. Єненко був надхненником створення музею І. Даля. Існують документальні підтвердження, датовані 1967 р., 1968 р., 1971 р. Це і протоколи засідань ініціативних груп [21], і пропозиції по створенню майбутнього музею [22], і нотатки засідання робочої групи по створенню музею [23], і план оснащення музею [23], і план виставок та стендів [24], ескізи пам'ятних знаків [25]. Всього 14 документів, які дають уявлення про атмосферу єднання творчої інтелігенції, закладів культури та освіти, державних структур для втілення загальної мети увічнення пам'яті В. Даля – Козака Луганського. Три з цих документів складені Ю. Єненком. У листі до голови правління Луганської обласної організації товариства охорони пам'яток історії та культури доценту М. Диченському від члена правління, лікаря Ю. Єненка (датований 28.06.1968р.) [26] йдеться про необхідність створення скверу-меморіалу, який включає меморіальний музей В. І. Даля та алею літераторів.

«Деякі принципи положення про меморіальний музей В. І. Даля» [22] – рукопис Ю. Єненка показовий. Він викликає відчуття абсолютного володіння бібліографічним матеріалом. Але чому тоді зроблена така помилка, як пропозиція створення саме меморіального будинку-музею? Адже було відомо, що будинок, де народився В. Даль та провів свої 4 перші роки життя не зберігся. Справа в тім, що у 1960-ті роки навіть найменший сумнів відносно збереженого будинку В. Даля зробив би неможливим створення музею. Історична достовірність повинна була бути безперечною, бо в перспективі меморіальний музей повинен був стати частиною Літературного музею СРСР. Тому роль і місце майбутнього музею визначалась на самому високому рівні.

Музей В. Даля був відкритий 22 жовтня 1986 року до 185-річчя з дня народження В. Даля – Козака Луганського. З урахуванням дослідницьких результатів концепція музею була збудована як така, що відповідає музею літературного профілю. Подальший розвиток музею, шляхи формування його колекції, наукові, творчі та інші тематичні заходи, які відбувалися на базі цього музею, підтвердили вірний напрямок профілювання музею.

При створенні музею не існувало базової колекції, на якій можна було б будувати експозицію. Проблеми формування далевської колекції визначались особливостями букіністичного ринку регіону. Адже існуючі приватні колекції формувались протягом тривалого часу. В часи створення музею зв'язки з більшістю приватних колекціонерів були втрачені,

деякі пішли з життя, і доля їх колекцій була невідома, деякі бачили концепцію побудови музею інакше, ніж музейники, тому непорозуміння не дали змоги співпраці.

Розуміючи важливість створення музею В. І. Даля – Козака Луганського музейники, бібліографи, архівісти, букіністичні центри, бібліотеки об'єдналися проти негласного неофіційного замовчування самої особистості В. Даля. Великий внесок в цей процес зробили співробітники обмінного фонду Державної бібліотеки ім. Леніна. Найбільш цінні музейні предмети далевської колекції були придбані в період 1986–1989 рр. Але й у важкі 1990-ті роки поповнення колекції не зупинялось.

Книжна музейна колекція – унікальна. В даній статті про неї можна говорити тільки оглядово, але й такий загальний аналіз здатний вразити: перше 4-томне видання «Толкового словаря» (1863–1866), друге посмертне доповнене (1880–1882), четверте (1912–1914) під редакцією Бодуена де Куртене, шосте видання (1955), сьоме (1987–1989), дев'яте (1999). Рідкісний словник В. Даля, виданий в Японії в 1934 році видавництвом «Точибана» в Токіо (саме цей словник був подарований Ю. Єненком в день відкриття музею), ювілейний словник 2001 р. видання «Ексмо-Експрес».

Окрему групу в музейній колекції складають інші словники: «Энциклопедический лексиконт» 1835 р. зі статтями В. Даля, «Параллельные словари» 1853 р.; енциклопедичні словники: «Малый энциклопедический словарь», «Настольный энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона» 1902 р., енциклопедичні словники Грана, Южакова та ін.

Відомий луганський краєзнавець професор Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (присвоєне ім'я у ювілейному 2001 році) Б. Локатош передав в дар музею третє видання «Пословиц», виданих у 1993 році видавництвом М. Вольфа.

Серед колекції музею – рідкісне 10-ти томне видання зібрання творів В. Даля 1897–1898 рр., «Были и небылицы Казака Луганского», 1836 р., частково представлене 8-томне зібрання творів В. Даля 1843 р., «Мичман поцелуев», 1855 р., (кишенькове видання), збірка «Солдатские досуги», 1846 р., складений В. Далем на замовлення військового міністерства.

Цікаву в букіністичному сенсі групу видань складають твори сучасників та друзів В. Даля: В. Жуковського, М. Гоголя, В. Белінського, О. Козлова, до речі також незаконно забутого у радянські часи, П. Мельникова-Печерського та ін. Всі вони видані у XIX ст. Серед цієї групи – видання латинською, німецькою, французькою мовами, датовані XVII–XIX ст.

Окрему групу книжкової музейної колекції складають журнали, серед яких – унікальні. Так, наприклад, серед «Записок русского географического общества» є ювілейне видання «Записок», присвячене 25-річчю «Русского географического общества», 1874 р., в якому описується подія 19 вересня 1845 року, коли «... находившиеся на лицо в Петербурге члены учредители в числе восьми: К. И. Арендтьев, барон Ф. П. Врангель, Ч. П. Тильмерсен, В. И. Даль, П. И. Колен, М. Н. Муравьев, П. Н. Рикорд и

В. Я. Струев, собрались в первое заседание общества, которое проходило на квартире В. И. Даля» [27]. Також у музейній колекції зберігаються журнали: «Отечественные записки», 1869 р., «Современник», 1849 р., «Записки императорской Академии наук», 1865 р. та ін.

Особливе зацікавлення дослідників викликають п'ять літографій невідомого художника XIX ст., які ілюструють книгу В. Даля «Сказание о скопческой ереси», а саме ритуальні дії скопців.

Колекцію музею поповнювали також меценати, спонсори, благодійні фонди.

В 1990-х роках, коли інтерес до творчості В. Даля посилюється, з'являються різноманітні у друкарському вигляді видання – мініатюрні, подарункові, ілюстровані для дітей та школярів. Вони копіювали 2-ге видання словника В. Даля. Цікавим є ілюстроване московською художницею Н. Пенкіною видання словника В. Даля. Автор подарувала музею не тільки цей словник, але й колекцію портретів, які увійшли до словника – один оригінал, та дві авторські копії.

Нажаль, літературний музей не має достатньо меморіалій, тільки предмети XIX ст., які характеризують час, в який жив та працював Козак Луганський. Однак, в музеї зберігається колекція фотографій нащадків В. Даля – доньок Марії та Ольги.

Всього у В. І. Даля було п'ятеро дітей: Лев (1834–1878), Юлія (1838–1963), Марія (1841–1903), Ольга (1843–1916), Катерина (1845–1916).

Лев Володимирович Даль був відомим зодчим, архітектором, археологом, про його талант нагадує відомий музей на острові Кижи. Вперше в історії російської архітектури ним були організовані експедиції по порятунку пам'яток дерев'яного зодчества.

Зараз нащадки В. Даля живуть у Франції та Твері.

Донька Марія вийшла заміж за студента Московського університету Константіна Миколайовича Станішева, саме вона передала до музею фотографії. На них правнуки В. Даля – Павел та Ольга, їх батько Володимир Костянтинович – онук В. І. Даля.

Справжньою перлиною музейної колекції є кабінетне піаніно, яке отримав В. Даль в день свого народження від друзів та колег Московського товариства натуралістів, членом якого він був.

Цю сімейну реліквію передала до музею О. В. Станішева разом із сімейними фото. У фондах музею зберігаються також копії листування Ю. Єненко та О. В. Станішевої – правнучки В. І. Даля.

Лист від 12 вересня 1982 року О. В. Станішева відправила на адресу: «г. Ворошиловград, дирекции музея им. В. И. Даля», у якому вона просить надіслати більш детальну інформацію про пам'ятки її прадіда у м. Ворошиловграді. На той час музею ще не існувало, тому лист передали Ю. Єненко. «Я пишу Вам, потому что верю в Вашу любовь к Далю и, конечно же, верю, что музей будет, и прошу Вас, если я не доживу до его открытия, захоронить мою урну где-нибудь у подножия памятника Далю. До конца своей жизни буду верить, что буду около него и там, где его любят» [28].

О. В. Станішева не дожила до відкриття музею, її мета бути похованою біля пам'ятника Далю також не здійснилась. Однак, листування цієї представниці славетного роду з луганськими шанувальниками її величного прадіда не потребують коментарів.

5. Результати досліджень та їх обговорення.

Наведені в статті факти підтверджують, що остаточне та дієве рішення про увічнення пам'яті В. І. Даля було прийнято та втілене свідомими луганчанами – пошановниками таланту В. І. Даля та першими дослідниками його життя та багатовекторної діяльності.

Після відкриття Літературного музею В. І. Даля Луганськ став справжнім далевським центром. Міжнародні Далевські читання, які проходили у Луганську об'єднували багатьох вчених – далезнавців, які у вигляді докладів та повідомлень доводили необхідність продовження ґрунтовних досліджень спадщини В. І. Даля, якими глибоко та ефективно займалися співробітники Літературного музею В. І. Даля. Результати роботи музейників висвітлювались у численних телевізійних програмах. Відомі далевські четверги об'єднували у стінах музею творчу інтелігенцію, вчених, журналістів, учнів, студентів та взагалі зацікавлених людей, які пишалися своїм земляком Козаком Луганським. Підготовлені науковими співробітниками далевські четверги являли собою дійсне єднання науки та мистецтва, проявом натхнення для творчості поетів, літераторів, художників, скульпторів, знаних майстрів сцени та початківців.

6. Висновки

1. Аналіз джерельної бази, наведеної у статті, вказує на неодмінне вживання В. Далем додатку «Луганський» при використанні свого літературного псевдоніму.

2. Причина посилення В. Далем на своє географічне походження при вживанні псевдоніму надана у якості гіпотези. Наведені факти, на які спирається автор статті, мають логічні підстави та історичне підґрунтя для існування такої гіпотези. Остаточне її підтвердження вимагає продовження дослідження.

3. Історичні витоки виникнення далевіани у Луганську представлені у вигляді послідовного висвітлення конкретних історичних фактів та діяльності представників луганської інтелігенції, ступеня їх участі у популяризації свого знаного земляка. Наведений фактаж не залишає сумнівів.

4. Перша приватна колекція зібрана далезнавцем – луганським лікарем В. Нестайко, стала поштовхом для дослідження та представлення в експозиційному вигляді життя, літературної творчості та інших напрямків наукової діяльності В. Даля. Відсутність меморіальної бази сформувала концептуальну спрямованість Луганського музею В. І. Даля, як літературного. Висвітлені шляхи створення першого в світі державного Літературного музею В. І. Даля, свідчать про ґрунтовну науково-дослідну та культурно-просвітницьку діяльність наукових співробітників музею, підтверджена правильність обраного профілювання музею як літературного.

5. Створення Літературного музею В. І. Даля саме у Луганську виглядає закономірним, адже саме на це місто вказував сам знаний луганчанин у визначеннях свого авторства. Кількість луганських ентузіастів-далезнавців та їх традиційна, з точки зору послідовності, діяльність створили унікальне культурне явище – далевіану. Суть цього явища реалізував Лі-

тературний музей В. І. Даля, який став визнаною візитівкою Луганська. Унікальна музейна колекція має здатність впливу на світове просвітництво, а музей органічно вписався в цей прогресивний процес формування місцевого та загальнодержавного культурного надбання у вигляді цінного інформаційного джерела В. Даля – Козака Луганського.

Література

1. Носік Е. О., Пермяков В. В., Коваленко Е. Е. Історія геологічних досліджень Донецького кам'яновугільного басейну. Київ: Вид-во АН УРСР. № 60. 270 с.
2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. Т. 10 / ред. Бельчиков Н. Ф. и др. // Статьи и рецензии. 1846–1848. Москва, 1956. 474 с.
3. Русские очерки: сборник / ред. Кочурин П. И. Москва: Держ. вид-во худ. л-ри, 1956. 692 с.
4. Даль В. И. Полное собрание сочинений Владимира Даля (Казака Луганского). Похождения Виольдамура и его Аршета. Очерки и статьи. Т. 10. Санкт-Петербург, Москва: Изд. тов. М. О. Вольф, 1898. 599 с.
5. Адарюков В. Я. Гравюра и литография в книге XIX века. Портреты издателей и художников русской книги. Москва: Изд-во Книга, 1926. 184 с.
6. Лебедев Г. Е. Русская книжная иллюстрация XIX века. Москва: изд-во Искусство, 1952. 210 с.
7. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. Т. 9 / ред. Бельчиков Н. Ф. и др. Москва, 1955. 804 с.
8. Тургенев И. С. Полное собрание сочинений. Т. 1 / ред. Алексеев М. П. Москва: Наука, 1978. 574 с.
9. Салтыков-Щедрин М. Собрание сочинений. Т. 8 / ред. Макашин С. А. и др. // Помпадурсы и помпадурши. 1863–1874. Москва: Худ. Лит., 1969. 614с.
10. Наумова Н. Некрасов – читатель Даля // Далевский сборник. Луганск: Альма матер, 2001. 228 с.
11. Надеждин Н. И. Литературная критика. Эстетика. Москва: Худ. лит., 1972. 572 с.
12. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: современное написание. Т. 1: А–З. Москва: АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. XXVI, 1158 с.
13. Луганськ. Сторінки історії. Кінець XVIII – початок XX століття: збірка / ред. Приколоти О. В., Скворцової Л. Д. Луганськ: Поліграфічний центр «Максим», 2002. 496 с.
14. Архів ЛМІК. Довідка директора луганського міського музею історії та культури міста Луганськ Приколоти О. В. «Літературний музей В. І. Даля». Луганськ, 2001.
15. Место и роль Владимира Даля в славянской культуре // Седьмые международные далевские чтения, посвящённые 202-летию со дня рождения В. И. Даля и году России в Украине. Доклады и материалы. Луганск, 2003.
16. Луганск и луганчане: маг. науч. исследований. Луганськ: Изд-во Шико ООО «Виртуальная реальность», 2008. № 2. 154 с.
17. Костинский Ю. М. Домик в Луганске // Русская речь. 1967. № 4. С. 36–40.
18. Курило В. С., Фесенко Ю. П. До джерел Далевських читань у Луганську // Далевська збірка. Луганськ, 2001.
19. Наследие Даля в контексте общечеловеческих национальных ценностей // Девятые международные далевские чтения. Доклады и сообщения. Луганск, 2005. 272 с.
20. Фесенко Ю. П. Проблеми видання творів В. І. Даля / ред. Курило В. С. // Далевська збірка. Луганськ: Вид. Альма матер, 2001. 228 с.
21. Фонд ЛМІК КП 2641. Д5 – 859.
22. Фонд ЛМІК КП 2645. Д5 – 863.
23. Фонд ЛМІК КП 2646. Д5 – 864.
24. Фонд ЛМІК КП 2647. Д5 – 865.
25. Фонд ЛМІК КП 2653. Д5 – 871.
26. Фонд ЛМІК КП 2650. Д5 – 868.
27. Фонд ЛМІК КП 2652. Д5 – 870.
28. Юрій Єсенко – талант людяності. Спогади сучасників. Луганськ, 1999. 72 с.

*Рекомендовано до публікації Директор Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК Титова О. М.
Дата надходження рукопису 02.10.2018*

Плешакова Лілія Олександрівна, завідувач відділу, Відділ наукового обліку музейного зібрання, Національний музей народної архітектури та побуту України, с. Пирогів, м. Київ, Україна, 03026
E-mail: Pleshakova.lilia.18@gmail.com